

נטילת אחריות מתוך עמדת כוח

יוני 2010 - מאת נחי אלון וחיים עומר¹

חלק א'. רקע אישי - נחי אלון

באפריל 2007 התפרסמה כתבה אודותי במוסף "הארץ". הכתבה עסקה בהריגת אזרחים פלסטינים במלחמת ששת הימים בעזה, שנעשתה ביוזמתי ובפיקודי, ובמאמץ התיקון שעשיתי בשנים שלאחר האירועים הללו. בימים לא-קלים שלאחר פרסום הכתבה, הייתי מוטרד במיוחד מתגובתם הצפויה של כמה חברים פלסטינים-ישראלים שאיתם עבדתי באותם ימים במסגרת ארגון המקדם שוויון וצדק חברתי. במסגרת זו עבדתי איתם על ניהול בונה של מאבקים. הפרסום היה לכאורה מהלומה על היחסים שנרקמו בינינו, וחששתי שמא חברי הפלסטינים יתנערו ממני פה אחד.

נפגשתי אפוא עם כמה מן החברים, גברים ונשים, כולם באמצע החיים, לוחמים נחושים וגאים במאבקים על זכויות הערבים בארץ. היו מביניהם כאלו שקראו את המאמר, ולמי שלא קרא סיפרתי את עיקריו. ואז הוספתי:

"חשוב לי לפרוש בפניך את הדברים בשלמותם, ולבחון איתך האם תרצה להמשיך ולעבוד אתי או שתחליט להתנער ממני. רצוני לדבר איתך על הדברים הללו בגילוי לב וביוזמתי. העניין המתואר הוא קשה, ואיני רוצה לרכך אותו. איני רוצה גם להתנצל, להצטדק, להסביר ש'לא היתה לי ברירה', 'דברים כאלו קורים במלחמה' או 'זה התרחש לפני 43 שנים, הייתי צעיר' וכו'. איני מבקש סליחה, או אפילו הבנה וקבלה. איני מתכוון לשכנע אותך שכןן יהיה להמשיך ולעבוד יחד. השיחה הזו באה ביוזמתי ומהצורך שלי לדעת שבינינו בוררו הדברים ואין משקעים סמויים.

איני רוצה לתבוע ממך להתאמץ רגשית או מעשית מעבר למה שמתאים לך. אוכל להבין לגמרי אם, בעקבות הסיפור הזה, תרגיש/י אכזבה ואף טינה כלפי, ואלו יביאו אותך להחליט שאינך רוצה לעבוד אתי יותר. אהיה כמובן שמח אם תחליט שצעדי התיקון שנקטתי בעבר, מעשי בהווה, והמאבק המשותף, מצדיקים המשך של עבודתנו המשותפת, אבל אם תרגיש שאינך מוכן להמשיך בה- אבין ואקבל. חשוב לי שתדע שמה שאני עושה אתכם עתה נעשה מתוך בחירה, ברצון טוב ובמחשבה שאלו הם צעדים חשובים שאני מאמין בהם".

תגובותיהם האצילות של חברי ריגשו אותי עד דמעות. אף אחד מאלו שדיברתי איתם לא החליט להפסיק לעבוד איתי. נהפוך הוא, הרגשתי שהשיחות הגלויות הללו יצרו בסיס עמוק יותר לברית שבינינו.

¹ הכותבים הם פסיכולוגים קליניים. הם עוסקים בין היתר בסכסוכים במשפחה ובקהילה. ספרם "השטן שבינינו" עוסק בדמוניזציה בסכסוכים.

אמר אחד מהם :

"האמת- ההלם למקרא הדברים בעיתון היה גדול. הדחף הראשון היה לנתק מיד כל קשר איתך. אבל מה שהשפיע עלי היו תגובותיך, הן בכתבה והן עכשיו. אילו ניסית להסביר שאינך אשם, שגם אחרים עשו דברים כאלו, שככה זה במלחמה, שחלפו ארבעים שנה וצריך להניח לזה, שאלו היו אירועים זניחים וכו' - קרוב לודאי שהייתי בוחר שלא נעבוד יחד. אבל אתה לא אמרת דבר מכל אלו. לא התנערת מאחריות, לא המעטת בערך העניין, לא האשמת איש. והיה ברור מן הכתבה שהחרטה שלך היתה ממושכת וכנה. עשית מאמצים גדולים וארוכים לתקן בדרך שבעיניך היתה משמעותית. היית מוכן לחשוף את מעשיך ולסכן את עתידך ואת מעמדך. יתר על כן, בשיחה זו איתי הכרת בזכותי להיות מאוכזב וכועס, ולא ביקשת ממני להתאמץ ולשנות את רגשותיי כלפיך."

אמר אחר :

"הדברים שסופרו לא הסתדרו לי עם מי שאתה בעיני. לא יכולתי ליישב את הסתירה הזו. הייתי מאוכזב עמוקות. אבל כשאני שומע אותך אני אומר לעצמי 'הנה, אנשים משתנים, סתירות הן חלק מן החיים, רבים שעשו מעשים שליליים הפכו לימים ללוחמים על השלום, ושאלם רצוננו לחיות יחד יהיה עלינו לפגוש עוד הרבה פינות אפלות משני הצדדים, וגם זה חלק מן המציאות שנידונו לחיות בה יחד."

השיחות הספורות הללו עוררו בי התרגשות עמוקה. מאחורי החשיפה הפומבית של המעשים שעשיתי הסתתרה המטרה לחשוף אותי כצבוע המדבר גבוהה גבוהה על אי-אלימות ועל שלום, אבל למעשה הוא נושא קופת שרצים סודית. והנה, באופן פרדוקסאלי, דווקא החשיפה הזו פתחה פתח להידברות פתוחה ואמיצה ביני לבין ידידי, ואפשרה לבחור ולהמשיך להיות בקשר על אף ההיסטוריה הקשה. הדבר הזה עורר בי תקווה עמוקה: הרי לנו אפשרות של תיקון גם במצבים שלכאורה אין מה לומר עליהם; הרי ראייה שעצם קיומה של היסטוריה קשה אינו מחייב ניתוק יחסים, שאנשים השייכים לצד הנפגע יכולים להמשיך ולעבוד עם מי שפגע בצד שלהם, ושלאפשר להיות בקשרים אנושיים ובקשרי עבודה גם כשצדלי העבר נוכחים - אם מתמלאים תנאים מסוימים. הניסיון להבין מה הם התנאים המאפשרים הידברות כזו- שאלה זו מעסיקה אותי מאז ועד היום.

הדברים שאמרתי לחברי לא התהוו בחלל ריק. הם היו חלק ממסכת מחשבות שהתפתחה עם חברי ועמיתי פרופ' חיים עומר מזה שנים, ואשר התבטאה בספרנו "השטן שבינינו". חיים צבר ניסיון עשיר ביותר בתחום המאבק באלימות במשפחה בדרכים בונות. אני צברתי ניסיון בסיוע למשפחות ולארגונים. שנינו מצאנו כי מכשול חמור בדרך לתיקון היה שאנשים ציפו שמעשי תיקון שעשו יביאו בהכרח את הצד השני למעשים סימטריים. לדוגמה, כאשר מי שעשה עוול לרעהו ומבקש סליחה, הוא מצפה שבתמורה יסלח הנפגע. כאשר הצד הנפגע מסרב לסלוח על אף בקשת הסליחה או סלח מן השפה ולחוץ אך המשיך להיות שרוי במורת רוח, יכול הפוגע להתאכזב עמוקות. בעיניו הפר הנפגע הסכם בלא מלים המעוגן בתרבות ולפיו אם ביקשו ממך סליחה חובתך לסלוח. כך עלולה להפוך בקשה אמיתית לסליחה למעגל קסמים של עלבונות חדשים. בדומה לכך, אני מציע צעד תיקון לעוול שעשיתי לך, אבל אני מצפה שבתמורה תתקן אתה את העוול שעשית לי. ציפיה זו להדדיות הביאה במקרים רבים לפיצוץ של משא ומתן פורה.

הסיפור האמור חידד אצלי את ההבנה שהצעת תיקון צריך שתהיה חפה מכל דרישה כלפי הצד השני, הן ברמה המעשית והן בהתייחסות וברגש. "אני מציע תיקון מכיון שהדבר ראוי בעיני, לא מכיון שאני מצפה לתגובה מקבילה מצידך. התיקון אינו מותנה בך וברצונך: הוא שלי ושלי בלבד. אם תצטרף, מוטב, ואם לאו- אעשה מה שראוי לי לעשות." לחלק זה בדברי הגיבו חברי בקבלה כזו: לא העמסתי עליהם שום דרישות, ולכן היו פטורים להגיב כפי שאמר להם ליבם, מבלי לעסוק בחישובים שאינם רלבנטיים. בייחוד, נכונותי לקבל דחייה מצידם אפשרה להם לחשוב אם רצונם לעשות כן. הבנות אלו עומדות ביסוד הצעתנו.

חלק ב'. מבוא

המאמר דלהלן מציג נאום דמיוני של ראש ממשלת ישראל, לקראת פתיחת שיחות שלום עם הפלסטינים. נאום זה אינו מהווה הצעה פוליטית מצד הכותבים, אלא מדגים גישה בלתי מקובלת לתיקון נזקיו של סכסוך. משמעותו האמיתית של הנאום דלהלן איננה בתכניות הספציפיות שהוא מכריז עליהן: יכול היה להכריז על תכניות בתחומים אחרים לגמרי ועדיין לשמר את משמעותו.

משמעותו היא, בעינינו, בכך שמבלי קשר לתכניו הספציפיים, הוא מיוסד על הנחות-יסוד ועל דרכי פעולה שונות מן החשיבה המקובלת. החשיבה המקובלת מציבה מכשולים להידברות פורייה בין צדדים יריבים בסכסוך. אנו מאמינים כי בכוחה של הגישה המודגמת בנאום זה להתגבר על המכשולים ולקדם את הצדדים לתיקון המצב.

בניגוד לחשיבה המקובלת על סכסוכים, נסיונו מראה שתיקון לא חייב להיות תוצאתו הסופית של משא ומתן - הוא יכול להיות צעד-פתיחה פורץ-דרך.

- אנו יודעים שיכול אחד הצדדים לקבל על עצמו אחריות בלא אשמה, כולל אחריות על מעשי עוול שעשה במהלך המאבק, תוך שהוא מחזיק באמונה בצדקת דרכו.
- אנו יודעים שאפשר להאמין בצדקת הדרך, ועם זאת לקבל שיש צידקה גם בצד השני.
- אנו יודעים שניתן להתקדם בתהליך התיקון מבלי להיות תלוי בהסכמה של הצד השני או בהתחייבותו לנקוט צעדים סימטריים.
- אנו יודעים שתיתכן נטילת אחריות מתוך עמדת-כוח, מבלי שהדבר יגרור כניעה לתביעות נוספות או לסחטנות.
- אנו יודעים שאפשר לתקן מבלי להיעתר לתביעה הבלתי-מציאותית להשיב את המצב לקדמותו.

אנו מאמינים שניתן ליישם עקרונות אלו גם בתחום המדיני. גישתנו אינה נובעת מהשקפותינו הפוליטיות כי אם מהבנתנו המקצועית. לכן אין היא 'שמאלנית' או 'ימנית' אלא פרגמטית, והיא מאפשרת למנהיגים לפעול ברמה המעשית בדרך שלא תסתור את אמונתם הפוליטית.

כשם שניתן לפתוח בסכסוך באורח חד-צדדי, כן ניתן לפתוח בתיקונו באורח חד-צדדי. הנשיא סאדאת פרץ את הדרך לשלום עם ישראל בצעד חד-צדדי מובהק, מתוך עמדת-כוח ותחושה עמוקה של צדקת דרכו, ומבלי שערער על צידקת המאבק הישראלי. לאחר סיום מלחמת העולם השנייה הביאה ארצות הברית לפיזור משקעי המלחמה ולייצוב מדיני, חברתי וכלכלי חסר תקדים באירופה ובאסיה, בכך שנטלה על עצמה באופן חד-צדדי לשקם את גרמניה ויפן. נזכור שבזמנה נראתה

תכנית מרשל לרבים כצעד מנוגד לשכל הישר, שקרא לשבור את כוחן של גרמניה ויפן לנצח, כפי שניסו לשווא לעשות בנות הברית לאחר מלחמת העולם הראשונה.

דוגמאות קרובות יותר לחיינו יותר אפשר למצוא במאבקים שמנהלים הורים כנגד אלימות ילדיהם המתבגרים. הגישה שפיתח פרופ' חיים עומר נבחנת ומיושמת במאות משפחות, בתי ספר ועיריות בארץ ובעולם, ותוצאותיה מעודדות ביותר. במאמר נוסף נציג באופן מפורש את העקרונות, הנרמזים בנאום.

חלק ג'. נאום ראש הממשלה בכנסת, לקראת משא ומתן עם הפלסטינים

אזרחי ישראל

1. מזה למעלה ממאה שנים נתונות התנועה הלאומית היהודית בישראל והתנועה הלאומית הפלסטינים במאבק-דמים טראגי שחולל סבל בל-יתואר לשני הצדדים. כמעט מראשית הסכסוך ראה כל אחד מן הצדדים בנוכחות הצד השני ובפעולותיו איום על עצם קיומו. כל צד נחלץ למאבק-כוח שמבחינתו היה צודק ובלתי-נמנע. הצד היהודי הלך והתחזק. ב-1948 הביס את הפלסטינים ואת המדינות שתמכו בהם והקים את מדינת ישראל. בתוך תלאות המאבק בנינו חברה יהודית דמוקרטית המיוסדת על שוויון זכויות. ביחסינו עם הפלסטינים, מאז ועד היום היתה ידנו על העליונה בכל העימותים המזוינים בהם לחמנו, ואנו בטוחים שכך יהיה גם בעתיד, אם ייגזר עלינו להלחם שוב. ההישגים הללו תבעו הקרבה וגבורה מצד רבים. רבבות לוחמים ושאינם-לוחמים, איבדו את חייהם או נפגעו קשות. לעולם לא נוכל לגמול כהלכה לאלו שהקריבו במאבק את יקיריהם או את חייהם.

2. במלחמה, ששון המנצחים הוא, בו-בזמן, אסונם של המובסים. אכן, תבוסותיהם של הפלסטינים היו להם 'נכבה', אסון. רבים מאד, ובהם חפים-מפשע, איבדו את יקיריהם, את רכושם, את אדמתם או את חייהם. רבים היו לפליטים חסרי-עצמאות; רבים הלכו בגלות לארצות ערב ולעולם הגדול, חלקם ביוזמתנו; הנשארים בישראל הפכו למיעוט רב-קשיים. כעם שההיסטוריה שלו רצופת-אסונות, אנו יכולים להבין את אסונם, גם אם אין אנו מסכימים לדרכם. כשם שרבים בנו ראו בפלסטינים איום קיומי המחייב מאבק לחיים או למוות, כך רואים הם אותנו. אנו יכולים להבין זאת. כשם שאנו פעלנו מתוך תחושה עמוקה ולגיטימית של צדקת הדרך, כך מרגישים הם. אנו יכולים להבין זאת. כשם ששנים רבות חשנו תחושה עמוקה של היות-קרבת-לעוול, ואיבה כלפי מי שחולל את העוול, כך מרגישים הם כלפינו. אנו יכולים להבין זאת. כשם שאנו מיאנו בעבר, בטרם ניצחוננו, להשלים עם הקיים ובחרנו להמשיך להלחם, כך יש בהם הממאנים להשלים עם הקיים. אנו יכולים להבין זאת. כשם שמכות שניחתו עלינו לא שברו את רוחנו, אלא, אדרבא, דירבנו אותנו להיאבק ביתר שאת, כך קורה גם בצד השני. אנו יכולים להבין זאת. והחשוב מכל: אנו מבינים שאסון המובסים ואיבתם הם זרעים העלולים להצמיח את השלב הבא בסכסוך.

אבל, להבין את הצד השני אין פירושו להסכים עם מעשיו או לוותר על הבנת הצד שלנו. מאבקנו הוא צודק. בנסיבות ההיסטוריות, מול הברירה בין מאבק מתמשך לבין חורבן נוסף, לא יכולנו אלא להיאבק עד שנגבר על המאיימים עלינו. זו הייתה חובתנו האנושית והמוסרית ולאורה פעלנו. שום עם לא היה פועל אחרת בנסיבות דומות.

3. המאבק לחיים או למוות לא הניח לנו עד כה לעסוק במה שמעבר להשרדות המיידית. כשהבית בוער צריך להשתלט קודם כל על האש ויהי מה, מבלי לברור באמצעים. כיום, גם אם אש הסכסוך עדיין בוערת ומפילה קרבנות, אין היא מסכנת יותר את עצם קיומו של ביתנו. ניסיון הדורות הקשה של העם היהודי, ובפרט השואה שניחתה עליו, אינם מניחים עדיין לרבים מאתנו להאמין שחיינו בטוחים. אבל בראייה מאוימת פחות ומפוכחת יותר, ובהיותנו עתה בעמדת כוח ללא תקדים, אנו יכולים ליטול עלינו אחריות מעבר לזו שנטלנו בעבר, כדי לצמצם את כמות השמן הנשפך מכיוונים שונים על מדורת הסכסוך, וכדי לתקן חלק מהנזקים שחולל.

נטילת אחריות גדולה יותר על הפתרון איננה בגדר נטילת אחריות על הבעיה. אין אנו אחראים לעצם הסכסוך, קל וחומר שאין אנו אשמים בו. הוא התפתח בניגוד לרצוננו ולכוונותינו. לנוכח מכות שניחתו עלינו נאלצנו להגן על עצמנו. קיווינו שמעשי הגנה-עצמית תקיפים ירתיעו את הצד השני מלהמשיך במעשיו, ופעמים רבות התבדנו. אנו יכולים להבין כיום שעצם השימוש בכוחנו, ועצם הצלחותינו במאבק תרמו להסלמת הסכסוך. הסלמה יכולה להיות תוצאה טראגית גם של מאבקים צודקים.

בחכמה שלאחר מעשה, אנו יכולים להבין גם שלמרות שפעלנו בצידקה, בתום לב ובלית ברירה, עשינו גם מעשי עוול שפגעו בחפים מפשע. מעשים אלו נעשו בניגוד לחוקינו ולכוונותינו שלנו, ולכן הם מהווים גם פגיעה גם בנו עצמנו. בין היתר, במלחמת השחרור עודדנו במקומות שונים את בריחתם של תושבים פלסטינים, לעתים בכוח², למרות שמדיניותנו קראה להם להישאר בבתיהם ולחיות לצידנו; מאז מלחמת השחרור ועד היום סובלים הערבים אזרחי ישראל מאפליה בכל תחומי החיים³, וזאת בניגוד לנאמר במגילת העצמאות ולחוקי היסוד של מדינת ישראל; במהלך מפעל ההתיישבות בשטחי יהודה ושומרון נעשו מעשי השתלטות של יהודים על קרקעות פלסטיניות פרטיות וציבוריות ביהודה ושומרון, בניגוד לחוקינו שלנו. לא מנענו זאת ולא תיקנו את המעוות.⁴ עלינו לפעול לתיקונם של אלו.

4. להסלמה המתמשכת היו תוצאות כבדות לשני הצדדים. בעיית הפליטים הפלסטינים, היא בעיה ממארת באזורנו, ועד כה לא התקדמנו כלל בדרך לפתרונה. עד כה שלטה האמונה המוטעית שהבעיה הכבדה הזו יכולה להיפתר רק כאשר יסתיים המשא-ומתן בין הצדדים בהצלחה. את מחיר ההמתנה העקרה בת ששים השנה שילמו בראש ובראשונה הפליטים עצמם, אבל למעשה משלמים אותו שני הצדדים. אינטרס מעשי ומוסרי עליון של מדינת ישראל הוא להקל ככל האפשר מעל כובד הבעיה הזו, שכן היא מולידה דורות חדשים של ייאוש ואיבה ומזינה את אש הסכסוך.

היום, מתוך עמדתנו האיתנה, אנו מצהירים קבל עם ועולם שאנו מקבלים אחריות על תרומתנו להסלמתו הטראגית של הסכסוך ועל עוולות שנגרמו במהלכו לחפים מפשע. מכאן רצוננו לפתוח מיד בצעדים מעשיים להקלת בעיית הפליטים, מבלי לחכות לתוצאותיו של משא-ומתן. אדרבא, זו תהא פתיחה מיטיבה למשא-ומתן הקרב. אנו מוכנים להתחיל בכך ביוזמתנו ובאורח חד-צדדי. אם

² למשל, גירוש תושבים מלוד ורמלה במבצע 'דני' במלחמת השחרור.

³ דו"ח ועדת חקירה ממלכתית לבירור התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים בחודש אוקטובר 2000 (ועדת אור)

⁴ הועדה לבדיקת אירועי אוקטובר 2000. חוות הדעת בעניין מאחזים בלתי מורשים (דו"ח עו"ד טליה ששון).

יצטרפו אלינו שכנינו הפלסטינים במאמץ זה- נשמח, אך אין אנו תובעים זאת מהם. הצטרפותם היא עניינם שלהם. בכוחנו לעשותו גם בעצמנו, מבלי לחכות לאישור, הסכמה, רשות או עידוד מצד איש.

בכוונתנו להשתתף במאמץ בינלאומי להקמת קרן כלכלית שתסייע לפירוק מחנות הפליטים ולמציאת מגורי-קבע, תעסוקה ולאזרחות במקומות מגוריהם או בארצות אחרות שיצטרפו ליוזמה. מדינת ישראל תתרום את חלקה, כלכלית ואנושית. הסכמתם של הפליטים לקבלת פיצוי לא תפגע כמובן בזכותם ליהנות בעתיד מפירותיו של הסכם-שלום בין הצדדים. אנו משוכנעים שמדינות רבות בעולם, יצטרפו למאמץ מרפא זה. אנו נתרום את חלקנו, הן בממון והן במאמץ אנושי, כדי לסייע לפתרון הבעיה הממארת הזו הפוגעת בכולנו.

5. תוצאה כבדה אחרת של הסכסוך היא הפגיעה בשוויון הזכויות וההזדמנויות למיעוט הערבי הגדול החי בקרבנו. הלוח הנפש המושרש של 'הישרדות בכל מחיר' עורר בנו חשדנות וחששות, ואלו המשיכו לשלוט בנו גם לאחר שביססנו את קיומנו. אלו גרמו לכך שבעוד הציבור היהודי בישראל נהנה משוויון זכויות מלא, לא השכלנו להגשים את זכותם הבלתי-מותנית של המיעוטים בישראל לשוויון. אנו מעריכים עד מאד את העובדה שלמרות הפגיעה בזכויותיהם, גילה הרוב המכריע של אזרחי ישראל הערביים אחריות ונאמנות למדינת ישראל, גם בזמנים קשים של עימות וכאב. במיוחד כשלו באשר לציבור הדרוזי והבדואי, שלא זכו לשוויון מלא למרות שבחרו לקחת חלק פעיל בהגנה על בטחון מדינת ישראל, ואיבדו רבים מבניהם.

אנו יכולים להרשות לעצמנו כיום להשתחרר מן החשדנות ומן החששות, ולמחוק את "כתם ההפליה של אזרחיה הערבים של מדינת ישראל, על צורותיה וביטויה השונים"⁵. זהו אינטרס אזרחי, בטחוני ומוסרי עליון של מדינת ישראל. כל עוד ישנה אפליה, אין הדמוקרטיה שלנו חסונה די הצורך. מחובתנו לסגור את הפערים הכלכליים והמוסדיים בין האזרחים הערביים ליהודים בכל תחומי החיים; מחובתנו לאפשר לאזרחים הערבים לבטא בחיים הציבוריים את תרבותם וזהותם באופן נאות ומכובד. מחובתנו לדאוג לזכויותיהם בסוגיה הקשה והטעונה של קרקעות⁶. כל אלו דורשים השקעות גדולות בממון ובאמצעים. שומה עלינו לפתוח במאמץ לאומי שיהיה לתועלת לא רק למיעוטים כי אם למדינה כולה. אזרחי ישראל הערבים יהיו שותפים מלאים בחשיבה, בתכנון ובביצוע של צעדים אלו אם ירצו בכך.

6. מטרת הצעדים שאנו מכריזים עליהם היום, ושל צעדים נוספים שרצוננו לעשות בעתיד, איננה למצוא חן בעיני הצד השני, לשכנע אותו שכדאי לו לשאת ולתת אתנו, לפייס אותו, או לזכות במוניטין בעיני האומות. צעדים אלו אינם בגדר חולשה, כניעה ללחצים, התרפסות, הכרה בצדקת הצד השני או ויתור על עמדת כוח. להיפך: מטרתנו היא לעשות את מה שראוי לנו שנעשה, הן מן הבחינה המעשית והן מן הבחינה המוסרית. אנו מכריזים עליהם מתוך תחושה עמוקה של צידקה ומתוך עמדת כוח. עצם עשייתם תגביר את צדקתנו ואת כוחנו.

לצעדים אלו תהיה גם תועלת מעשית גדולה: אנו מאמינים כי הם ידליקו את דמיון אומות העולם ואת רצונן הטוב. ברבות הימים יעירו גם רצון טוב אצל הפלסטינים המשוחחרים מקנאות

⁵ משפט זה ויסודות התכנית נלקחו מדו"ח ועדת אור לבדיקת אירועי אוקטובר 2000.

⁶ עיקרי ההמלצות של ועדת אור

ומנקמנות. רק מאמץ של שני הצדדים ושל אומות העולם יוכל לפתור באורח מניח את הדעת את שלל הבעיות שנו סובלים מהם.

7. אנו יודעים כי יהיו לנו מתנגדים בשני הצדדים: בקרבנו יהיו מי שיפסלו את עצם רעיון התיקון על הסף, מתוך אמונה שממילא אין פתרון לסכסוך. אחרים יאמרו: "קבלת אחריות--בבקשה, אבל רק בתמורה לקבלת אחריות נגדית של הצד השני. צעדי תיקון--בבקשה, אבל רק בתמורה לצעדי תיקון מן הצד השני". לחושבים כך נאמר: אם ניתלה את מעשינו בתגובתו של הצד השני, אנו מקנים לו כוח לקבוע אם נעשה את הראוי אם לאו. רצוננו להוביל בכוחנו, לא להיות מובלים. אם יעשה הצד השני את שלו, מוטב; ואם לאו, אנו את המוטל עלינו עשינו. נפעל מתוך חירות שאיננה תובעת דבר מאיש אלא מעצמנו בלבד.

אחרים בקרבנו יטענו שאין לנקוט צעדי תיקון אלא אם כן הצד השני יהפוך את ליבו: יתנער מרגשותיו ויחדל מלהתאבל על אסונו; יתנער ממשאלותיו וישכח את חלום השיבה; יוותר על שאיפותיו, ויכריז מראש על קץ התביעות. אנו איננו תובעים מן הצד השני שיהפוך את ליבו. לכל אחד מן הצדדים שמורה הזכות להתאבל, לחלום ולשאוף, כל עוד לא פגע במשנהו. תקוותו היא שבעתיד, עם סיומו המוצלח של המשא ומתן, תנוח דעתו של כל אחד מן הצדדים, תתפוגג האיבה וניתן יהיה להכריז יחד ובכל הלב על 'קץ התביעות וקץ הסכסוך'. אבל עד אז נפעל בכל כוחנו באופן חד צדדי כדי לתקן, מבלי לוותר על הזכות הבלתי-מעוררת להגנה עצמית.

8. קרוב לודאי שצעדי התיקון לא יספקו את הצד השני. יש בהם רבים הסבורים שהתיקון היחיד האפשרי הוא החזרת המצב לקדמותו, שובם של רוב הפליטים לאדמותיהם ואף חזרתם של יהודים אזרחי ישראל לארצות מוצאם. עמדה טוטאלית זו מתכחשת למציאות הבלתי-הפיכה שנוצרה באזורנו במאה השנים האחרונות, וחותרת לחולל עוול חדש כדי למחות את הישן. בל נצפה שהאוחזים בעמדה זו ישמחו על פעולותינו.

אחרים בצד השני ירגישו שהתיקונים שנקוט הם קטנים, 'קוסמטיים בלבד', יציאה ידי חובה, ואין בהם משום מענה על האבדנים ועל הסבל שסבלו. משאלתם היא שגודל התיקון יהיה כגודל האבדנים והסבל. זוהי אשליה: אין בכוחו של תיקון או פיצוי כלשהו להשיב חיים שאבדו או למחות סבל בן עשרות שנים. כל שפיצוי יכול לעשות הוא לאפשר למי שסבל ונפגע חיים חופשיים יותר וכבולים פחות.

אחרים בצד השני יאמרו שלפני כל צעד של תיקון עלינו להכריז קבל עם ועולם שאנו האשמים בסכסוך ושכל מעשינו היו מעשי עוולה. משאלתם מבוססת על ראייה פשטנית של 'הטובים נגד הרעים', שאיננה מתאימה כלל להבנת הסכסוך המורכב והטראגי שאנו נתונים בו.

9. בראייה מפוכחת, אל לנו לחכות להסכמה או הכרת תודה בצד השני. קרוב לודאי שנעמוד מול עמדה צוננת, מסתייגת או עוינת. בל ירתיענו הדבר. אם יראו שכינינו הפלסטינים את מה שיש בכוננתנו לעשות, ולא רק את מה שחסר בה, נשמח כמו בן. אבל גם אם לא יראו זאת כך נמשיך לפעול כפי שראוי לנו לפעול, מתוך אחריות המבוססת על עמדת כוח ובשכנוע עמוק בצדקת דרכנו ובמוסריותה.

פרק ד' : עקרונות הפעולה העומדים ביסוד נאום ראש הממשלה.

מקובל לחשוב שכישלונות בניסיונות הידברות בין צדדים לסכסוך נובעים מחוסר תום-לב, ממוטיבציה הרסנית או מאגרסיביות הטבועה באחר, וכיוצא באלו הסברים פסיכולוגיים. לעומת זאת אנו סבורים כי גורם מרכזי לכישלונות כאלו הוא הצורה הצרה-מדי בה אנשים חושבים על סכסוכים ועל תיקונם. נאומו הדמיוני של ראש הממשלה מבוסס על עקרונות ועל צעדים מעשיים הנגזרים מהן, שמטרתן להתגבר על המכשולים המחשבתיים הללו. ניסיוננו בסיוע לתהליכי תיקון ביחסים מלמד שבכוחם של צעדים אלו להביא להקלה משמעותית בקשיי ההתקדמות לקראת פתרון סביר.

שינוי צורות חשיבה מקובעות איננו דבר של מה בכך, בייחוד כאשר הן מושרשות בקהל הרחב. מי שיוכל להביא לשינוי בתפיסות העולם המכשילות הללו הם המנהיגים. ביניהם יש לבטח יחידי-סגולה שבכוחם לבדוק שוב את השקפותיהם, להרחיב את ראייתם ולנקוט קו אמיץ שיוביל להקלה משמעותית של כובד הסכסוך.

עקרון מס' 1: נטילת אחריות לעוולות ולתיקונן באופן חד-צדדי, מתוך כבוד לצד השני אך מבלי לתבוע ממנו צעדים מקבילים

עקרון החד-צדדיות בא לעקוף את המבוי הסתום הנוצר בגלל ההמתנה של כל צד להתקדמות מקבילה של הצד השני. כל צד למשא ומתן פועל על בסיס האמונה שקבלת אחריות ונקיטת פעולות תיקון חייבות להיות במקביל ובאופן סימטרי. בראייה זו, נטילת אחריות חד-צדדית כמוה כהסכמה שהצדק הוא כולו עם הצד השני, דבר ששום צד אינו מוכן לקבל. מכאן העמדה האוטומטית (והמובנת): "איהיה נכון להכיר באחריותי (החלקית) אם, ורק אם, תכיר גם אתה באחריותך; איהיה נכון לתקן את מה שעויתתי, אם, ורק אם, תהיה גם אתה נכון לתקן את מה שעויתת אתה." היכרותנו עם סכסוכים שונים מראה שהעיקרון 'תיקון תמורת תיקון' אינו דרך יעילה ליישוב סכסוכים, שכן אין הוא מצליח לפוגג את החשדות ההדדיים. כל צד נשאר משוכנע שהצעד שלו הוא מהותי ואילו הצעד של השני הוא 'רק מן השפה ולחוץ, לצאת ידי חובה'.

התועלת הגדולה בגישה החד-צדדית היא בכך שהיא משחררת מן התלות בתגובות הצד השני. משהחלטנו מה הם הצעדים הראויים לנו, אנו יכולים להתניע את התהליך מבלי לצפות להסכמת הצד השני. גם אם לא יסכים, אנו עושים את שלנו כדי לעשות מה שבכוחנו לעשות. אין אנו עושים כדי להביא את הצד השני לעשיה מקבילה, אם כי כמובן אנו מקווים שכך יעשה. אך אנו מוכנים להישאר בעמדת-הובלה גם אם לא יעשה כן.

גישה זו היא קשה במיוחד לעיכול, ובעינינו היא הציר המרכזי בכיוון שאנו מציעים. אנשים נוטים לראות צעד זה כפייסנות, הפגנת חולשה או כניעה לאלומות הצד השני. ראייתנו היא שכשאנו פועלים באופן חד-צדדי אנו משתחררים באחת מן הצורך לחכות לצד השני שישתנה. מטרתנו היא לעשות את הראוי לנו, לא להפיס את דעתו של הצד השני. יש סיכוי אמנם שבעקבותינו ילך גם הוא, אבל גם אם לא יעשה כך, עדיין אנו עושים מה שנוכח לנו. ניסיוננו בצעדים כאלו במשפחות מראה כי גם אם עמדה זו איננה מביאה לשינוי מיידי אצל הצד השני, הרי בטווח הקצר מביא הדבר להגברת התמיכה מבחוץ. בטווח הארוך יותר מביא הדבר תכופות להפחתה בנוקשות הצד השני ולריכוך

עמדתו. ערך מעשי גדול נובע מכך שהנכונות לתיקון מובעת מתוך בטחון בכוח ובצדקת הדרך, ולכן היא מעוררת בצד השני כבוד.

צעדים כאלו אינם הם מהווים כמובן היתר לצד השני לפעול באלימות. הצד הנוקט אותם מכריז מלכתחילה שאם יפעל הצד השני באלימות, ישמור לעצמו הצד המתקן את הזכות להגנה עצמית.

צעדי תיקון חד צדדיים אינם צעדים המחליפים את המשא ומתן אלא מהווים צעד פתיחה חדש שבכוחו לחלץ את המשא ומתן מתקיעותו וליצור תנועה לקראת פתרון.

עקרון מס' 2 : ראייה חדשה של הסכסוך כמעגל קסמים טראגי שבו כל צד היה חליפות קרבן ותוקף

עקרון זה בא לנטרל את ההבנה השגויה המרכזית בסכסוכים, שהיא היא המקבעת אותם : האמונה שבסכסוכים יש 'צד צודק' ו'צד בלתי צודק'. לכולנו הנטייה האוטומטית לקבוע מי בסכסוך הוא הצד הטוב ומי הצד הרע, מי עושה העוול ומי קרבנו, ועל מי לשלם את מחיר העוול. המשמעות המקובלת של המונח 'עוול' היא, בקירוב : פגיעה שפגע צד א' ('הצד הרע') בצד ב' שהוא חף-מפגע ('הצד הטוב'), שנעשתה בעורמה או בכוח הזרוע, כדי לגזול את רכושו, כוחו, כבודו, או חייו. במצב בלתי-סימטרי זה, קובע השכל הישר, שומה על הצד הפוגע להחזיר את המצב לקדמותו, לבטל את טובות ההנאה שהפיק מן העוול, ולפצות את הקרבן הן על האבדן והן על הסבל.

לרוע המזל, הבנה זו של סכסוכים ושל עוולות, איננה מתאימה להבנת סכסוכים אלימים ומתמשכים, ולכן ניסיונות-תיקון המתבססים עליה מביאים בהכרח למבוי סתום. במאבקי-גירושין ממושכים, בסכסוכי נקמת-דם, או במאבקים אתניים (ובהם גם הסכסוך הישראלי-פלסטיני), מתפתח תהליך הדדי שכל צד הוא בו קרבן ותוקפן לסירוגין. כל צד פועל על בסיס ההנחה שהצד השני חותר לגבור עליו או להרוס אותו. לנוכח איום קיומי זה, מתעוררת תחושת החובה לבלום את הצד השני בכוח בטרם יובס הוא עצמו. שני הצדדים פועלים כך, מתוך תחושה עמוקה של 'אין ברירה' ושל 'צדקת הדרך'. עם ההסלמה המתמשכת קשה להבחין 'מי התחיל' ו'מי אשם', מהו 'מעשה עוול' ומהי 'תגובה הכרחית שלצערנו יצאה משליטה'. אפייני הדבר שברבות הימים רואה עצמו כל צד כקרבן חף-מפגע לאלימות הצד השני, מתוך עיוורון לתרומתו שלו להסלמה. ראייה זו של הסכסוך מזינה את כל הקשיים האחרים שנתאר.

ההבנה המורכבת של סכסוכים מתמשכים דורשת אמירה משוכנעת ובהירה מצד המנהיגים. זהו אינו צעד פשוט, שכן מנהיגים נוטים להציג ראייה חד ממדית של סכסוכים. אבל מנהיגים יכולים בתנאים מסוימים גם לאמץ ראייה חדשה ופוריה יותר כדי להיחלץ ממבוי סתום. זהו תפקידם. עצם הצגתה של ראייה חלופית זו נותנת כבוד ליריב ומסתלקת מהראיה הדמונית האופיינית. על כן, עצם ההצגה של הסכסוך כמעגל קסמים טראגי מהווה כשלעצמה צעד מתקן. בלא אימוץ של ראייה זו קטן מאוד הסיכוי להגיע להסכמה על האחריות ועל התיקון.

שני העקרונות הראשונים מאפשרים לצד היוזם להשתחרר מציפיות יתר ממשנהו ומתלות משתקת בפעולותיו. על ידי כך נוצר מרחב ליוזמה שאיננה כבולה. היוזמה יכולה להתניע מחדש תהליך תקוע, וליצור דינמיקה חדשה שתשפיע ברבות הימים על שני הצדדים.

עקרון מס' 3 : נטילת אחריות וצעדי תיקון בלא לצפות שהם יניחו את דעתו של הצד השני

עקרון זה בא להשתחרר מן האכזבה הבלתי-נמנעת ורפיון הידיים שהיא גורמת לצד היוזם כשיוזמתו נתקלת בעמדה קרירה ואף מסתייגת של הצד השני. הצד היוזם מקבל מראש שצעדי התיקון שיזם לא בהכרח יהפכו את ליבו של הצד השני ולא יניחו את דעתו. הצד היוזם מניח שמשנהו ימשיך לכעוס, להתאבל ולהיות עוין, ומוכן שלא להירתע מכך.

הסתייגות הצד השני צפויה מראש משום שגם אם המשא ומתן הוא לכאורה בלא תנאים מוקדמים, מציב כל צד תביעות מוקדמות סמויות שהצד השני אינו מסוגל לקבל. תביעות אלו נובעות גם הן מן ההנחה שצד אחד כולו קרבן ומשנהו כולו מחולל-עוולות.

משאלת רגש מובנת של מי שהיה קרבן לאלומות היא שעושה העוול יסבול כעומק הסבל שחולל. אם אחד הצדדים סובל פחות ממשנהו, יוצר הדבר קושי רגשי גדול לצד הסובל. צד זה מצפה ממשנהו להכיר באחריותו השלמה והטוטלית לסכסוך ולנזקיו, להכיר בצדקתו השלמה של הנפגע ולכפור בצדקתו שלו. כמו כן הוא מצפה שהצד הפוגע יתנצל בפני הנפגע ויבקש את סליחתו קבל עם ועולם. במישור המעשי יתבע הנפגע את השבת המצב לקדמותו, כולל ביטולן של טובות ההנאה שהפיק הצד השני ממעשיו; ובמקום שאין הדבר אפשרי, יתבע הנפגע פיצוי שגודלו כגודל הנזקים וכעומק הסבל שנגרם. במיוחד יעמוד הנפגע על זכותו שלא לשכוח לעולם את העוול ושלא להסכים לנורמליזציה אלא במישור המעשי והטכני.

הצטברות התביעות הללו מהווה מכשול בלתי עביר להסכמה: בגלל מעגל הקסמים של הסכסוך, גם הצד החזק יותר רואה עצמו כקרבן ולכן אינו יכול לקבל על עצמו אחריות בלעדית לסכסוך, ובדאי שאינו יכול להכיר בצדקתו של הצד השני. מבחינתו, במישור המעשי, השבת המצב לקדמותו אינה אפשרית, ואם כן - הרי באופן חלקי בלבד. קביעת גובה הפיצויים היא מסובכת כשלעצמה, בייחוד כאשר מנסים לכמת את הסבל: אין בנמצא 'מד-סבלי' מוסכם. על כן גדול הסיכוי שלמגינת לב המציע, ידחה הצד הנפגע את ההצעה כבלתי מספקת, ומתוך תחושה עמוקה של אכזבה. וגם אם יסכימו מנהיגיו לתיקון כזה, הם יוקעו על ידי רבים בקהלם שלהם כבוגדים בזכר הקרבנות או כמוכרי הכבוד תמורת בצע כסף.

הצד שנטל אחריות מרגיש שעצם נכונותו לעשות זאת מהווה צעד אמיץ ומסוכן מצידו. לאור אמונת הסימטריה הוא מצפה שהצד השני לא רק יגמול בצעדים מקבילים, אלא גם יחדל ממה שנראה בעיניו כ'התקרבות' וכהטחת האשמות. לא זו אף זו, הוא יתבע שבתמורה לצעדיו האמיצים יכריז הצד השני על קץ התביעות, קץ הסכסוך ונורמליזציה של היחסים. דחייה, ולו גם חלקית, על ידי הנפגע תשכנע אותו שהצד השני הוא אך סחטן המנסה להפיק טובות הנאה מן ההצעה הנדיבה. 'נותנים לו אצבע והוא רוצה את כל היד'. מכאן ועד למסקנה 'אין פרטנר' המרחק קטן. הידברות כזו מועדת אפוא לאכזבה שתשתק עוד יותר את ניסיון ההידברות. הויתור מראש על היפוך הלב של הצד השני מאפשר יצירת תנועה בתהליך המשותק.

עקרון מס' 4: הימנעות ממעגל הקסמים של האשמות הדדיות

הדבקות בראיית 'צד אחד כולו זכאי והשני כולו חייב' דוחפת את ההידברות בין הצדדים לחילופי האשמות הדדיים. העיון בשאלה החיונית כיצד לדאוג במשותף לעתיד טוב יותר, הולך ונדחק מפני העיסוק הפונה-אל-העבר 'מי אשם בסכסוך'. הטחת האשמות אינה מובילה את הצד המואשם לבחינה עצמית נוקבת. אדרבא, היא דוחפת אותו להצדיק את עצמו ביתר שאת או להטיח האשמות-נגד. מכאן ההתחפרות האופיינית למשא ומתן תקוע. קבלה, ולו גם על ידי צד אחד, של אחריות על חלקו בהסלמה, שומטת את הקרקע מתחת לחילופי האשמות. צד המוכן לקבל עליו אחריות על חלקו בהסלמה פוטר עצמו ממלכודת 'הרעים והטובים', ומן הצורך להתגונן או להאשים. בגישה זו, אין קבלת אחריות מהווה הסכם לכך שהצד השני פטור מאחריות; כוחה בכך שהיא מאפשרת היחלצות ממעגל הקסמים של האשמות.

עקרון מס' 5: תיקון בלא מדד מוסכם לעומק הפגיעה

דרך העולם היא שהצדדים נחלקים בדעותיהם על עומקה של הפגיעה ועל האחריות לה. בעוד הנפגע חווה את הפגיעה כקשה מנשוא ומטיל את כל האחריות על הפוגע, נוטה הפוגע להמעיט בחומרתה, ותולה חלק מהאחריות על גורמים נסיבתיים ועל הנפגע ש-'הביא את האסון על עצמו'. האפשרות להגיע להערכה מוסכמת היא קטנה מאד. אם המשא ומתן לא התפוצץ בשלב זה אנוסים הצדדים לפנות לשיפוט או לבוררות אצל צד ג', בדרך כלל מוסדות משפטיים, דבר המרחיק עוד יותר את האפשרות להקלה מיידית.

בראייה החלופית, מכיוון שממילא התיקון הוא חד צדדי, אין צורך להגיע להערכה מוסכמת על הפגיעה. יוזם התיקון יפתח בצעדי תיקון על פי הבנתו. הצד הנפגע רשאי עדיין לחשוב שהתיקון המוצע קטן מדי, אבל הצעד כבר נעשה, וגם צעד קטן יכול להוביל לתמורה גדולה. ברבות הימים, כשכבר נעשו צעדי תיקון, אפשר יהיה לבחון במשותף את הפגיעות ההדדיות ולמדוד אותן בצורה מאוזנת יותר.

עקרונות אלו תובעים מן הצד היוזם תיקון להתעלות מעל להשקפותיו ולרגשותיו. לא קל הדבר. אבל אנו מאמינים ששינוי זה יכול להתניע תהליכים שנתקעו, ולפתוח אופציות חדשות שאי אפשר לחזות במצב התקוע. התנאי לתמורה זו הוא מנהיגות אמיצה המוכנה להוביל שינוי בדעת הקהל ולא להיות מובלת. יש מנהיגים כאלו בינינו ובכוחם לפעול בכיוונים חדשים.